

УДК 343.326(477)

Д.О. ОЛЄЙНІКОВ, Інститут підготовки юридичних кадрів для СБУ Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЗАХОПЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ» ЯК ОБОВ'ЯЗКОВОЇ МЕТИ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ.109 КК УКРАЇНИ

Ключові слова: захоплення державної влади, мета злочину, злочин, ст.109 КК України

Напевно, що одним із найменш досліджених складів злочину проти основ національної безпеки України в сучасній науці кримінального права є склад злочину, передбачений ст.109 КК України. В зв'язку з відсутністю до теперішнього часу наукових робіт, які повно характеризували особливості вказаного складу злочину, аналіз його суб'єктивної сторони становить кримінально-правовий інтерес.

До набуття чинності Кримінальним кодексом України від 05.04.2001 р., відповідальність за змову з метою захоплення влади передбачалась ст.64 КК (1960). Так, змова з метою захоплення влади входила до складу державної зради в якості однієї із форм державної зради. Згодом відповідальність за дану форму злочинної діяльності була виділена в окрему норму. З прийняттям КК України від 05.04.2001 р. об'єктивна сторона цього злочину була доповнена іншими видами діянь, що призвело до більшої диференційованості відповідальності та можливості притягнення особи до кримінальної відповідальності лише за конкретно визначений в законі перелік діянь. Виділення цього складу злочину в окрему норму є даниною часу, оскільки зі зміною політичної системи явно змінилися і методи ведення політичної діяльності опозиційними силами в країні.

В сучасній науці кримінального права

України зміст суб'єктивної сторони злочину, передбаченого ст.109 КК України, досліджувався тільки в межах загального дослідження злочинів проти основ національної безпеки України в роботах таких вчених, як В.С. Картавцев, О.Ф. Бантишев, В.А. Ліпкан, І.В. Діордіца, В.Я. Тацій, В.В. Сташис та ін.

За роки незалежності України в провадженні слідчих підрозділів СБ України знаходилось 5 кримінальних справ, порушених за ознаками вчинення злочину, передбаченого ст.109 КК України (ст.56-1 КК України 1960 р.). Проте, тільки по одній кримінальній справі судом було винесено обвинувальний вирок щодо осіб, яким у ході досудового слідства пред'являлось обвинувачення за вказаною статтею; в одній кримінальній справі досудове слідство у справі зупинено на підставі ст.206 п.1 КПК України у зв'язку із не встановленням місцезнаходження обвинуваченого.

Певна недосконалість змісту ст.109 КК України призводить до прийняття особами, які провадять досудове слідство у справах зазначеної категорії, необґрунтованих і передчасних рішень. Розширене тлумачення ознак злочину, передбаченого ст.109 КК України, тягне за собою порушення кримінальних справ щодо осіб, в діях яких, як встановлюється в ході подальшого розслідування, склад злочину відсутній. Зрозуміло, що особливості суб'єктивної сторони злочину, передбаченого ст.109 КК України, в тексті закону також надані у найбільш загальному вигляді і не деталізуються на законодавчому рівні. Для правильної кваліфікації слідчий в кожному конкретному випадку змушений вирішувати на підставі чинного законодавства, чи спрямовані дії особи на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади. На практиці це також може призвести, а інколи й призводить, до небажаних наслідків, пов'язаних із незаконним притягненням осіб до кримінальної відповідальності чи уникненням винних осіб від передбаченого зако-

ном покарання.

Проблема в тому, що частина термінів ст.109 КК України не входять до змісту положень науки кримінального права і не мають чіткого законодавчого регламентування («конституційний лад», «зміна чи повалення конституційного ладу», «державна влада»). Тобто, норма є бланкетною. Наукою кримінального права в достатній мірі не досліджені питання, пов'язані з насильницькими змінами чи поваленням конституційного ладу, тому думки деяких вчених можуть не збігатися в деталях, проте такі деталі іноді є визначальними при кваліфікації злочинних діянь, пов'язаних із діями, спрямованими на насильницьку зміну чи поваленням конституційного ладу або на захоплення державної влади.

В будь-якому випадку для доведення вини осіб, причетних до злочинної діяльності, слідчий повинен чітко та аргументовано визначити, чи є дії осіб законними чи ні та чи достатні підстави для порушення щодо таких осіб кримінальної справи. В умовах розгалуженого законодавства в галузі конституційного права України такий висновок потребує значних зусиль та запасу часу, а відсутність оперативного реагування на будь-які прояви злочинної діяльності в сфері національної безпеки України може призвести до надзвичайно шкідливих наслідків.

З огляду на нагальну необхідність і наявність ряду протиріч та протилежних поглядів, які будуть розглянуті нижче, вбачається за необхідне дослідити поняття «захоплення державної влади», яке поруч із метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу становить мету злочину, передбаченого ст.109 КК України. Метою цієї статті є визначення поняття «захоплення державної влади» для впровадження його в науку кримінального права та подальшого використання як в теоретичних так і в практичних цілях. Її новизна полягає у визначенні поняття «захоплення державної влади» та пропозиції нових форм злочину, передбаченого ст.109 КК України, ще не досліджених теорі-

єю кримінального права.

Так, не викликає ніяких сумнівів той факт, що притягнути особу до кримінальної відповідальності за ч.1 ст.109 КК України можна лише за наявності у такої особи однієї зі вказаних нижче цілей: насильницька зміна чи повалення конституційного ладу; захоплення державної влади.

Основні поняття суб'єктивної сторони злочину, передбаченого ст.109 КК України, відносяться до галузі конституційного права України та не мають єдиного розуміння, тому цей факт дещо ускладнює саме встановлення суб'єктивної сторони зазначеного злочину.

Автори Науково-практичного коментарю до КК України за ред. М.І. Мельника і М.І. Хавронюка відносять до дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, створення зі вказаною метою не передбачених законодавством воєнізованих або збройних формувань чи груп, захоплення й утримання будівель чи споруд, що забезпечують діяльність органів державної влади (скажімо, будівель, де розташовані Верховна Рада, Адміністрація Президента України, Кабінет Міністрів України), організація великомасштабних масових заворушень, а так само фактично створення незаконних вищих органів державної влади (на кшталт сумнозвісного ДКНС СРСР). Оскільки в законі не вказується навіть приблизний перелік відповідних дій, виходячи з мети їх вчинення, до них можна віднести лише такі дії, вчинення яких фактично може бути засобом її досягнення [1].

За часів колишнього СРСР в літературі наводились різноманітні думки щодо змісту змови з метою захоплення влади.

Г.З. Анашкін вважав, що під даним діянням «потрібно... розуміти створення таємної антирадянської організації, що складається з ряду осіб, які ставлять за мету захопити владу... Під захопленням влади потрібно мати на увазі всі форми незаконного оволодіння владою в країні: в центрі чи окремих місцевостях. Під словом «влада» мається на увазі

влада Рад депутатів трудящих» [2].

Коментар до КК РСФСР 1960 року під змовою з метою захоплення влади розумів змову двох чи більше осіб про спільну діяльність по захопленню влади в СРСР чи в союзній республіці (з метою, наприклад, відторгнення її від СРСР). Характерним для змови є наявність у його учасників мети змінити існуючий радянський державний і суспільний лад. Проте як змову з метою захоплення влади необхідно кваліфікувати і дії тих осіб, які з кар'єристських спонукань зоорганізуються для зміни конституційним шляхом законно обраних чи призначених діячів держави [3].

Ю.М. Дьомін та С.О. Юлдашев визначають захоплення влади як повалення, протиправне відсторонення від влади повноважних осіб і самочинне заволодіння нею особами, угрупованнями, організацією, яким ця влада не належала» [4].

Щодо визначення терміну «захоплення влади», то тут вчені мають практично тотожні погляди, проте, оскільки ст.109 КК України не конкретизує, на захоплення якої саме гілки влади чи її рівня спрямовані насильницькі дії, наука має різні тлумачення охоронюваних видів влади.

Вирішити питання про перелік державних органів, захоплення яких утворює склад злочину, передбачений ст.109 КК України у формі дій, вчинених з метою захоплення державної влади, а, відповідно, і про сам зміст захоплення влади, є надзвичайно принциповим, оскільки, перш за все, дозволить правильно застосовувати зазначену правову норму, і, нарешті, виключить можливість порушення кримінальних справ за незначними та малозначними фактами.

Так, Ф.В. Веніславський визначає державну владу як реальну здатність державних органів, які сформовані, організовані і функціонують на основі демократичних принципів, реалізовувати функції і завдання держави. Реалізація державної влади означає її матеріалізацію, тобто перетворення з реальної здатності впливати на суспільні відносини на

власне «вплив», втілення цілей державно-владної діяльності в конкретні суспільні відносини. Від імені народу, як єдиного джерела державної влади, цей вплив здійснюється відповідними державними органами у визначених Конституцією та законами організаційно-правових формах, з використанням притаманних саме ним методів такого впливу [5].

Під державною владою у ст.109 КК України автори Науково-практичного коментарю до КК України розуміють лише легітимну владу – систему сформованих у порядку, передбаченому Конституцією та законами України, органів, які уособлюють собою владу глави держави, законодавчу, виконавчу і судову владу – Президент України, парламент, вищі, центральні та місцеві органи виконавчої влади, вищі та місцеві органи судової влади, - а також органи місцевого самоврядування і контрольно-наглядові та деякі інші органи, які, користуючись певною незалежністю, де-юре не належать до трьох основних гілок влади (прокуратура України, Національний банк України, Рахункова палата України, Вища рада юстиції України тощо). Таким чином, існуюча в Україні державна влада є частиною її конституційного ладу [1].

Конституція України в ст.6 закріпила визначальний принцип організації та здійснення державної влади – принципу її поділу на законодавчу, виконавчу та судову гілки. При цьому державна влада є цілісною і внутрішньо єдиною системою, оскільки лише у своїй сукупності й у тісній взаємодії всі гілки державної влади, усі державні інституції забезпечують найбільш результативне функціонування державного механізму, метою якого є ефективне виконання державно-владних функцій. Саме для цього утворюється відповідна система державних органів – законодавчих, виконавчих та судових. Державна влада реалізується через здійснення цими органами своїх функцій у межах компетенції, які саме за ними закріпила Конституція України.

Отже, державна влада реалізується через

спеціально створену систему органів державної влади. «Орган держави (державний орган) – це відносно самостійна, організаційно та структурно відокремлена частина державного механізму, утворена відповідно до Конституції та законів України, наділена державно-владними повноваженнями, а також правовими та матеріальними ресурсами, необхідними для здійснення завдань і функцій держави. Будучи невід’ємною складовою частиною державного механізму в цілому, кожен державний орган має лише йому притаманне функціональне призначення, яке зумовлюється його функціями та повноваженнями [5].

О.Ф. Бантишев вказує, що дії, вчинені з метою насильницького захоплення державної влади – це конкретні дії, спрямовані на насильницьке захоплення кожної з галузей влади, як у центрі, так і на місцях [6].

Таким чином, виникає цілком логічне питання: що означає захоплення державної влади та чи тотожне захоплення державної влади захопленню певного державного органу для реалізації своєї волі? В науці кримінального права існують такі думки з цього приводу.

Так, В.В. Лунєєв вважає, що «насильницьке захоплення влади означає заволодіння державною владою» [7]. Інший російський вчений А.І. Рагог також відмежовує розуміння влади рівнем центру чи суб’єктів РФ: вказуючи, що дії, спрямовані на насильницьке захоплення влади означають спробу неконституційного способу приходу конкретних осіб, політичних партій, рухів та інших політичних сил до влади в державі чи її суб’єктах [8].

Аналогічної точки зору дотримується також інший російський вчений - С.В. Дьяков, зазначаючи, що подібні дії можуть відноситись до діяльності центральних органів влади чи до органів влади суб’єктів держави [9]. З іншого боку, А.Є. Беляєв вважає, що захоплення влади – це «повалення, протиправне відсторонення від влади повноважних посадових осіб і самочинне заволодіння нею осо-

бами, яким влада не належала» [10].

Таким чином, щодо самого значення поняття захоплення влади в науці кримінального права не існує істотних та концептуальних протиріч, основна увага в науковій дискусії сконцентрована саме на зміст самого поняття «державна влада» та рівні відповідних державних органів, захоплення яких буде вважатись саме захопленням державної влади.

Щодо змісту поняття «державна влада», то, як видно з наведеного вище, ряд вчених розуміє її як сукупність органів державної влади, що, вочевидь, не відповідає елементарній логіці, оскільки органи державної влади є лише інструментом, механізмом впровадження і реалізації державної влади в країні, сама ж державна влада не може ототожнюватися з механізмом її реалізації. На нашу думку, найбільш влучно визначили поняття «державна влада» автори Юридичної енциклопедії, які охарактеризували державну владу як вид публічної і політичної влади, що здійснюється державою та її органами, здатність держави підпорядковувати своїй волі поведінку людей та діяльність об’єднань, що знаходяться на її території. Іншими словами, державна влада – це влада такої організації домінуючої частини населення, яка (організація), забезпечуючи цілісність і безпеку суспільства, здійснює керівництво ним в інтересах цієї його частини та організовує його задоволення загальносоціальних потреб [11].

Відповідно до вимог ст.5 Конституції України, носієм суверенітету і єдиним джерелом державної влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Відповідно ж до ст.69 КУ, народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії.

Отже, народ України як єдине джерело державної влади в Україні здійснює свою владу через органи державної влади; органи місцевого самоврядування; проведення референдумів; проведення виборів; інші форми

безпосередньої демократії.

Відповідно до цього, захоплення влади може здійснюватись, умовно кажучи, не лише через захоплення органів державної влади та місцевого самоврядування, а й через насильницьке чи шахрайське впровадження своєї волі під виглядом волевиявлення громадян України на виборах чи референдумі, а також узурпація влади у такий же спосіб. При цьому такі дії, залежно від обставин і змісту вчинених дій, можуть складати ідеальну сукупність із ст.160 КК України.

Аналізуючи всі наведені вище визначення і точки зору, спробуємо дійти висновків щодо визначення поняття «захоплення державної влади» і змісту дій, які підпадають під дії, вчинені з метою захоплення державної влади.

Як вбачається з визначення поняття «державна влада», це вид публічної і політичної влади, що здійснюється державою та її органами, здатність держави підпорядковувати своїй волі поведінку людей та діяльність об'єднань, що знаходяться на її території. Іншим чином держава, створена для демократичного впровадження волі більшості населення на території даної держави, створює механізм державних органів для більш ефективного впровадження волі більшості як в центрі, так і на місцях. Проте, як і будь-яка система, система органів державної влади побудована з урахуванням принципу єдиноточності, що є причиною ієрархічності в організації і діяльності органів державної виконавчої влади.

Автори підручника «Конституційне право України» відзначають, що принцип ієрархічності в організації й діяльності органів державної виконавчої влади означає, що вся система державної виконавчої влади передбачає підпорядкованість нижчестоящих органів вищестоящим. Так, наприклад, Кабінет Міністрів є вищим органом у системі органів виконавчої влади, на другому щаблі стоять міністерства та інші центральні органи виконавчої влади. Державну виконавчу владу на

рівні областей здійснюють обласні, а на рівні районів – районні державні адміністрації. Місцеві державні адміністрації підзвітні й підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня [5].

Відповідно до логіки принципу ієрархічності, найбільшою повнотою влади наділені центральні органи державної влади, а саме – Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України, а також Конституційний Суд України, який, відповідно до ст.147 Конституції України є єдиним органом конституційної юрисдикції України. Також, варто врахувати, що, відповідно до ст.134 Конституції України, Автономна Республіка Крим є невід'ємною складовою частиною України і в межах повноважень, визначених Конституцією України, вирішує питання, віднесені до її відання. Так, АР Крим також має свої центральні органи державної влади, наділені певною повнотою влади і покликані впроваджувати волю народу. Отже, нижчестоящі органи державної влади не наділені повнотою влади і як елементи цілісної системи підпорядковані вищестоящим органам державної влади, забезпечуючи нормальне функціонування системи органів державної влади і впровадження певних рішень на місцях. Іншими словами, органи державної влади на місцях виконують більше технічну функцію і не можуть бути механізмом впровадження власної волі на державному рівні.

Вбачається, що дії особи, спрямовані на встановлення незаконного контролю над діяльністю, наприклад, органів місцевої влади чи місцевого самоврядування, не можна кваліфікувати за ст.109 КК України, оскільки встановлення такого контролю за змістом є вужчим, ніж захоплення державної влади за причин, які вказані вище. До того ж, дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади є злочином саме проти основ національної безпеки є, відповідно, ступінь суспільної небезпеки вчиненого повинен відповідати рівню суспільних відносин,

які поставлені під захист нормами законодавства про кримінальну відповідальність.

Так, в науці кримінального права безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст.109 КК України визначається «встановлений Конституцією і законами України порядок створення і діяльності вищих органів державної влади, порушення якого створює загрозу безпеці держави у політичній сфері» [1]; «суспільні відносини, які забезпечують внутрішню безпеку України, захист конституційного ладу і державної влади в країні» [12]. Таким чином, необхідно погодитись із раніше наведеним висновком М.І. Мельника та М.І. Хавронюка з приводу того, що підлягають кваліфікації за ст.109 КК України дії особи, що можуть «вплинути на суверенітет держави, її форму правління, державний устрій та державний режим і заподіяти шкоду державній безпеці у масштабі держави» [1].

Деякими вченими державна влада помилково ототожнюється із органами державної влади, які, по суті справи, є лише механізмом її впровадження і, мають технічний характер. Захопити державну владу, таким чином, захопивши орган місцевого самоврядування чи захопивши будівлю районної державної адміністрації, неможливо, оскільки, шляхом вчинення вказаних дій особа не набуває здатності впроваджувати свою волю в масштабі держави, а лише набуває спроможності контролювати впровадження чи не впровадження рішень центральних органів державної влади на певній місцевості.

А.В. Павлинов зазначив, що «найбільш простим варіантом може видатися формалізація поняття «державна влада» через ототожнення її з органами держави. Такий підхід є розповсюдженим серед представників деяких галузевих наук. Проте очевидно: влада – це не органи, які її здійснюють, а право цих органів реалізовувати в межах, передбачених законом, владні повноваження. Влада і система органів – поняття взаємопов'язані, проте не тотожні» [13].

Отже, вважаємо вірною точку зору, відпо-

відно до якої, дії, вчинені з метою захоплення влади на рівні місцевого самоврядування, або змова про вчинення таких дій можуть бути кваліфіковані як перевищення влади чи самоуправство. Також, варто наголосити на тому, що дії особи, які виразились у застосуванні зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини, вчинені з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, підпадають під ознаки злочину, передбаченого ст.258 КК України (терористичний акт), незважаючи на те, що цей злочин має певні риси схожості на злочин, передбачений ст.109 КК України.

Що стосується, наприклад, захоплення державної влади в результаті насильницького чи шахрайського впровадження своєї волі під виглядом волевиявлення громадян України на виборах чи референдумі, тобто шляхом фальсифікації результатів виборів чи референдуму, то, такі дії, на думку автора, окрім кваліфікації за ст.160 КК України, можуть підпадати під ознаки злочину, передбаченого ст.109 КК України в тому випадку, коли вибори проводились до центральних органів державної влади чи референдум був всеукраїнським.

Дії, вчинені з метою захоплення державної влади, за своїми об'єктивними ознаками схожі із іншими складами злочинів, передбачених Особливою частиною КК України, наприклад, із складами злочинів, передбачених ст.258 (терористичний акт), ст.158 (неправомірне використання виборчих бюлетенів, підлог виборчих документів або неправильний підрахунок голосів чи неправильне оголошення результатів виборів), ст.160 (порушення законодавства про референдум), ст.356 КК України (самоправство). Для правильної кваліфікації дій особи, вчинених з метою захоплення державної влади, надзвичайно важливо визначитись із змістом поняття «захоплення державної влади» і закри-

пити визначення захоплення державної влади в тексті ст.109 КК України, ввівши його в примітку до даної статті, оскільки довільне тлумачення такого поняття як «заволодіння державною владою» неодмінно може призвести до можливості притягнення осіб за малозначні діяння чи, навпаки, відмову в порушенні кримінальної справи щодо особи, яка планує захопити державну владу, проте прагне зробити це ненасильницьким способом, а, наприклад, шляхом фальшування на свою користь результатів виборів Президента України.

Перш, ніж виробити визначення захоплення державної влади, необхідно систематизувати загальні риси цього явища, підсумувавши наведені вище положення.

Аналізуючи зміст поняття «захоплення», Г.З. Анашкін зазначає, що під захопленням влади потрібно розуміти усі форми незаконного заволодіння владою [14]. На думку автора, недоцільним є обмеження поняття «захоплення» тільки фізичними активними насильницькими діями. Наприклад, М.І. Хавронюк до дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, відносить створення з вказаною метою не передбачених законодавством воєнізованих або збройних формувань, захоплення й утримання будівель, що забезпечують діяльність органів державної влади, організацію великомасштабних масових заворушень, а так само, створення незаконних органів державної влади [15]. Ці дії, фактично є «силовим» методом захоплення влади, тобто захоплення влади за допомогою насильства.

Найбільш повно та об'єктивно характеризує поняття «захоплення державної влади» Ю.Є. Пудовочкін, який вказує, що захоплення влади означає спробу незаконного приходу до влади суб'єкта, якому ця влада не належала, шляхом фізичного усунення осіб, які здійснюють владні повноваження, їх ізоляція, самопроголошення злочинця на їх місці, узурпація влади. Захоплення влади передба-

чає повне перепідпорядкування собі винною особою компетенції того чи іншого державного органу влади в цілому, незаконне заволодіння правом приймати рішення і проводити через цей орган державну політику [16].

Наведена характеристика поняття «захоплення державної влади» є досить об'єктивною за винятком того, що захоплення державної влади – це фактичне оволодіння нею, встановлення контролю над будь-якою із гілок державної влади, а не лише спроба незаконного приходу до влади.

До насильницьких методів захоплення влади можна віднести також фізичне усунення осіб, які здійснюють надані їм по закону владні повноваження, спричинення їм побоїв, спричинення різного ступеня шкоди здоров'ю і само проголошення на їх місце будь-кого без законних підстав. Захоплення влади може також супроводжуватись прямим блокуванням роботи законодавчих органів влади шляхом ізоляції депутатів, висунення ультиматумів і інших протиправних дій, недопущення їх в робочі приміщення, погрози фізичної розправи з вимогою вчинити певні дії чи утриматись від їх вчинення. При цьому такі дії потрібно розглядати не формально, а в комплексі інших дій особи.

Проте, варто звернути увагу і на той факт, що захопити державну владу в країні можливо також і не явно насильницьким методом (якщо можна так охарактеризувати метод захоплення державної влади без застосування явного насильства), наприклад, в результаті фальшування результатів виборів чи референдуму. Отже, захоплення державної влади може носити як явно виражений насильницький, так і умовно ненасильницький характер. Проте, як і перший, так і другий спосіб приходу до влади можна вважати насильницькими, оскільки захоплення особою владних повноважень всупереч встановленому порядку не можна вважати ненасильницьким, навіть якщо при цьому не застосовується сила чи явно виражене насильство. Тому автор вважає, що застосування у тексті

статті такої характеристики захоплення влади як «наси́льницька», було б тавтологією, оскільки саме поняття «захоплення» передбачає певний активний комплекс дій, які вчиняються всупереч встановленому порядку, навіть якщо при цьому відсутнє явно виражене насильство.

Вище наводились аргументи на користь того, що захоплення державної влади можливе тільки в рамках держави чи в автономному суб'єкті – АР Крим, а не на місцях, в тому числі і адміністративно-територіальних одиницях – областях. Таким чином, підсумовуючи наведені тези, зазначимо, що захоплення державної влади можливе шляхом оволодіння вищими органами державної влади як в АР Крим, так і в цілому в Україні. Крім того, захоплення такої влади можливе шляхом фальшування результатів виборів до вищих органів державної влади як в АР Крим, так і в Україні в цілому, та фальшування результатів всеукраїнського та місцевого референдуму АРК.

Загальним у всіх наведених методах захоплення державної влади в країні є те, що особа для впровадження своєї волі на державному рівні самочинно і незаконно заволодіває державною владою, яка їй не належить і не повинна належати на момент захоплення. При цьому не має значення, якою саме гілкою влади заволодіває чи планує заволодіти особа та в який спосіб вона заволодіває чи планує заволодіти.

До захоплення влади відноситься також її незаконне утримання на порушення Конституції особами, яким вона раніше належала по закону. При цьому суб'єкти законної влади позбавлені можливості здійснювати свої повноваження, а ті, хто нею незаконно володіють, контролюють прийняття і виконання своїх рішень. Фактично дії, спрямовані на насильницьке утримання влади, представляють собою відмову поступитися владою іншій особі (особам) всупереч результатам виборів, референдуму чи іншого законного акту.

Також одним із способів захоплення вла-

ди в державі є створення в державі недержавних органів влади, які покликані виконувати владні функції органів державної влади, з поступовим переходом владних повноважень від законно обраних органів державної влади до незаконно створених. При цьому незаконно створені органи можуть отримати підтримку більшості населення певної місцевості. Проте такий процес потрібно розглядати глобально, а не в рамках певної місцевості, наприклад, коли особи, які створюють незаконні органи влади, планують шляхом створення таких органів у всій державі чи автономному суб'єкті захопити державну владу шляхом повного отримання владних повноважень чи встановлення контролю над законно обраними органами державної влади.

Прикладом такого способу захоплення влади можуть слугувати події, які мали місце в селищах Карамахи та Чабанмахи Буйнакського району Республіки Дагестан Російської Федерації в 1997 році. Так, із матеріалів кримінальної справи № 2-65, порушеної 20.04.2001 р., вбачається, що прибічники екстремістської релігійної течії «ваххабізм» створили на території селищ Карамахи та Чабанмахи неконституційні органи влади: шариатський суд, органи, які виконують функції виконавчої влади; встановили шариатські порядки. Проте згодом, в судовому засіданні не було доведено мети осіб, які приймали участь у зазначених вище діях, на захоплення влади в державі, а також на насильницьку зміну конституційного ладу держави, тому, матеріали кримінальної справи за обвинуваченням у вчиненні зазначених дій було закрито [13].

Зрозуміло, що наведений вище приклад має певні особливості, зумовлені державним устроєм Російської Федерації, яка є федеративною державою, проте Україна має в своєму складі автономну республіку, в якій також панують сепаратистські настрої, викликані націоналістичними чи релігійними поглядами певних верств населення. Отже, для констатації наявності у особи мети захо-

плення влади в державі, рівно як і мети насильницької зміни чи повалення конституційного ладу, необхідно встановити, що умислом особи охоплювалось вчинення загального масиву дій в масштабі держави, а не в масштабі певної адміністративно-територіальної одиниці.

Таким чином, *під діями, вчиненими з метою захоплення державної влади України, необхідно розуміти незаконні дії, спрямовані на самочинне і незаконне встановлення контролю особою над будь-якою із гілок державної влади (законодавчою, виконавчою чи судовою) в АР Крим чи в Україні в цілому, шляхом відсторонення від влади законних суб'єктів або шляхом інших насильницьких чи шахрайських дій, для подальшого впровадження своєї волі, якщо на момент вчинення цих дій влада такій особі не належала і не повинна була належати.*

Вироблене визначення має розширити перелік злочинних дій, за вчинення яких особу може бути притягнуто до кримінальної відповідальності за ст.109 КК України. Фактично, в даний час в науці кримінального права поняття «захоплення державної влади» носить доволі формалізований характер і асоціюється із збройним повстанням, спрямованим на захоплення органів державної влади чи явно вираженими насильницькими діями, вчиненими з тією ж метою. Проте, цілком очевидно, що на даному етапі розвитку суспільства способи захоплення влади відповідають сучасним реаліям, тому для правильної реалізації вимог ст.109 КК України необхідно врахувати сучасні тенденції та об'єднати їх в єдиному закріпленому в законодавстві визначенні поняття «захоплення державної влади».

ЛІТЕРАТУРА

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Каннон, 2001.

2. Анашкин Г. 3. Ответственность за измену Родине и шпионаж / Г. 3. Анашкин. – М. : Юрид. лит., 1964.

3. Комментарий к Уголовному кодексу РСФСР / под ред. Ю. Д. Северина. – М. : Юрид. лит., 1985.

4. Дьомін Ю. М. Кримінальне право України: (У питаннях і відповідях) : навч. посіб. [для студентів вищих навч. закладів] / Ю. М. Дьомін, С. О. Юлдашев ; за заг. ред. проф. З. Д. Смітєнко. – К. : МАУП, 2005.

5. Конституційне право України : підруч. [для студентів вищих навч. закладів] / за ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. – Х. : Право, 2008.

6. Бантышев А. Ф. Уголовная ответственность за особо опасные преступления против государства (основы квалификации) : монография / А. Ф. Бантышев. – К. : Изд-во НА СБУ, 2000.

7. Уголовное право России. Особенная часть : учебник / под ред. В. Н. Кудрявцева, А. В. Наумова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2000.

8. Грачева Ю. В. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Ю. В. Грачева, Л. Д. Ермакова и др. ; отв. ред. А. И. Рарог. – М. : ТК Велби, Из-во Проспект, 2004.

9. Дьяков С. В. Государственные преступления (против основ конституционного строя и безопасности государства) и государственная преступность / С. В. Дьяков. – М. : НОРМА, 1999.

10. Уголовное право. Общая и Особенная части : учебник для вузов / под общей ред. М. П. Журавлёва и С. И. Никулина. – М. : Норма, 2004.

11. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998 – Т. 2: Д-Й. – 1999.

12. Бажанов М. И. Уголовное право Украины: Особенная часть : учебник / М. И. Бажанов, Ю. В. Баулин, В. И. Борисов и др. ; под ред. М. И. Бажанова, В. В. Сташиса, В.

Я. Тація. – К. : Юринком Интер, 2003.

13. Павлинов В. А. Антигосударственный экстремизм: уголовно-правовые и криминологические аспекты / В. А. Павлинов. – М. : Изд-во «Юрлитинформ», 2008.

14. Курс советского уголовного права (часть особенная). Т. 3 / отв. ред.: проф. Н. А. Беляев, проф. М. Д. Шаргородский. – Л. : Изд-во Ленинградск. ун-та, 1973 г.

15. Александров Ю. В. Кримінальне право

України. Особлива частина : підручник. / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін.). – Вид. 2-ге, перероб. та доп. / за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – К. : Атіка, 2008.

16. Пудовочкин Е. Ю. Преступления против безопасности государства / Е. Ю. Пудовочкин. – М. : Изд-во «Юрлитинформ», 2009.

Олейников Д. О. Визначення поняття «захоплення державної влади» як обов'язкової мети злочину, передбаченого ст.109 КК України / Д. О. Олейников // Форум права. – 2010. – № 3. – С. 322–331 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-3/10odocku.pdf>

Проведене дослідження обов'язкової мети злочину, передбаченого ст. 109 КК України – захоплення державної влади та запропоноване концептуальне визначення цього явища. Виокремлено основні ознаки захоплення державної влади, з урахуванням проведеного аналізу виявлені нові форми злочинної діяльності, які підпадають під ознаки вказаного вище злочину.

Олейников Д.А. Определение понятия «захват государственной власти» как обязательной цели преступления, предусмотренного ст.109 УК Украины

Проведено исследование обязательной цели преступления, предусмотренного ст.109 УК Украины – захват государственной власти и предложено концептуальное определение этого явления. Выделены основные признаки захвата государственной власти, с учетом проведенного анализа выявлены новые формы преступной деятельности, которые подпадают под признаки указанного выше преступления.

Oleinikov D.A. Definition of Concept «Government Capture» as the Obligatory Target of a Crime, Provided By Clause 109 CC of Ukraine

Research of the obligatory target of a crime, provided by clause 109 CC of Ukraine is conducted – capture of the government and conceptual definition of this phenomenon is offered. The basic signs of capture of the government are allocated; taking into account the spent analysis new forms of criminal activity which fall under signs specified above a crime are revealed.